

slavu i hvalu. To mu je onda priskrbilo dostojno mjesto među hrvatskim latinistima i humanistima onoga doba. Autora su zagolicali život i djelo Rovinjanina, franjevca Pavla Pelizzera (1600.-1691.), o kome se dosad znalo malo. U žarištu autorova interesa je njegova *Memorija*, zapravo putopisni zapis. Naime, on je po nalogu svoga Reda proputovao (1640.) Dalmaciju i Bosnu kako bi smirio unutrašnje stanje u bosanskoj redodržavi. Za nas je njegova *Memorija* značajna poradi toga što je u njoj ostavio traga o svojim dojmovima o dijelu dalmatinske obale, napose one oko Šibenika i Skradina. Zanimljivo je da je Pelizzer na Skradinskom buku vidio osam vodenica. Sedmo poglavlje je posvećeno Riječaninu Josipu Vincentu Hostu i njegovom botaničkom itineraru po Istri i Dalmaciji 1801/1802. Poslije potankog životopisa i djelovanja autor upozorava, što je najznačajnije, na Hostov opis plovidbe i ribanja od Šibenika do Skradina, njegov popis pribranog bilja na Skradinskom buku i drugdje, čime se poslije, pored ostalih, okoristio Šibenčanin R. Visiani. Zadnji prilog posvećen je Ivanu Kukuljeviću-Sakcinskom, zapravo njegovu odnosu spram Skradina. Naime, Kukuljević je neumorno putovao po hrvatskom jugu, dakako iz znanstvenih pobuda, tragajući za vrelima i ljepotama "prošlog života svoga naroda". Nama je zanimljiv stoga što je u svojim *Putnim uspomename* ostavio opis Skradina i susjednog mu buka na Krki. Ništa manje značajni nisu ni njegovi prilozi za povijest Skradina, dakako izvan PU, kao i njegovi susreti s nekim čuvenim Skradinjanima. Sve je to učinilo Kukuljevića zaslužnim za promidžbu šibensko-skradinske kulturne baštine.

I u ovoj se knjizi autor iskazao gorljivim zaljubelnikom užeg zavičaja. Živim, osebnim hrvatskim jezikom čitatelju dočarava još jedanput ono što su drugi vidjeli u njegovu kraju. Stoga je ovo odlično štivo, zapravo građa za zavičajnu povijest Skradina. Za to mu pripada posebna pohvala. Nadamo se da će drugi slijediti i nastaviti njegov primjer na sličnom poslu.

Šime PERIČIĆ

KRŠĆANSTVO NA HRVATSKOM PROSTORU

To je ponovljeni naslov prerađenog i dopunjenog izdanja knjige akademika Franje Šanjeka, koju je 1996. izdala Kršćanska sadašnjost u Zagrebu. Podnaslov *Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20. st.)* također je ponovljen u ovom djelu čiji je sadržaj pisan enciklopedijskim stilom u obliku priručnika na 613 stranica. Takav je priručnik u Hrvatskoj rijetkost.

Navedena je bibliografska jedinica podijeljena na nekoliko tematskih i sustavnih cjelina, koje objedinjene prikazuju povijest Crkve u Hrvata. U prvom je redu "Crkva u Hrvata u ranom srednjem vijeku (7.-11. st.)". Iza toga logički i kronološki slijedi "Crkva u Hrvata u kasnom srednjem vijeku (12.-15. st.)". Na trećem je mjestu cjelina "Na braniku nacije i vjere (16.-17. st.)". Potom slijedi "Crkva, prosvjetiteljstvo i narodni preporod u Hrvata (18.-19. st.)" i "Prostor za susret i dijalog (20. st.)". Na poslijetku je potpuno novi dodatak, u

odnosu na prvo izdanje knjige, "Ususret trećem tisućljeću", dok svemu skupa prethodi, uz predgovor i terminologiju naslovljavanja crkvene povijesti na hrvatskom prostoru, govor o Crkvi i državi u perspektivi svjetske i hrvatske povijesti i "Kršćanstvo u zapadnom Iliriku prije dolaska Hrvata".

U ovom ćemo prikazu navedene tematske cjeline sažeti najkraćim crtama u jedan kronološki pregled povijesti Crkve u Hrvata. Da bi čitatelj lakše pojmió period crkvenosti u Hrvata, autor ga knjige najprije uvodi u pretpovijest zbivanja pomoću osnovnih događaja i procesa toga perioda. Prikazuje odnos između Boga i cara, teokraciju i cezaropapizam, cezaropapizam na Istoku, podijeljenost unutar zapadnog kršćanstva i činjenicu *cuíus regio, illius religio*, a zatim propovijedanje kršćanstva u dva smjera i najstarija biskupska sjedišta u zapadnom Iliriku prije dolaska Hrvata. Tomu su pribrojena i biskupska sjedišta i sakralni spomenici ranokršćanskog razdoblja na tlu današnje Bosne i Hercegovine.

U okviru ranog srednjeg vijeka Hrvati su prikazani u ozračju europske rimsko-kršćanske civilizacije unutar koje su se našli na raskrižju civilizacija i započeli primati kršćanstvo. To je period njihovog dolaska na Jadran u statusu pogana, kada je papom bio Dalmatinac Ivan IV. (640.-642.). O njihovom pokrštavanju svjedoče arheološki spomenici i Porfirogenetova djela, osobito *De administrando imperio*. Činom pokrštavanja Hrvati su se našli u zajednici europskih kršćanskih naroda, a time i na višem stupnju civilizacije te ujedno i na razmeđi Istočne i Zapadne Crkve na kojoj se nalazio i cijeli Ilirik. To je dakle prostor hrvatske crkvenosti unutar kojeg su Hrvati okrenuti Zapadu. Zauzvrat priznaju ih rimske pape, među kojima se na poseban način ističe Ivan VIII., koji hrvatskog vladara Branimira naziva "dragim sinom i slavnim vladarom Hrvata". U tom procesu posebnu su ulogu odigrali benediktinci koji su ujedno i utemeljitelji hrvatske pismenosti i kulture. Oni su na Trpimirovom dvoru, grade samostane širom Hrvatske, a nazočni su i na dvorovima svih kasnijih vladara hrvatske narodne krvi. Najkraće rečeno, oni su društvena, kulturna i vjerska žarišta hrvatskog srednjeg vijeka. Njihovi su prirodni nasljednici, ili bolje rečeno ogranci, cisterciti. U njihovo vrijeme nastaju remek-djela knjiške umjetnosti i sakralnog graditeljstva. Svemu tome je prvotni uzor njihov utemeljitelj sv. Benedikt. Paralelno se stvara i ćirilo-metodska baština među Hrvatima preko svete braće Ćirila i Metoda, odnosno njihovih učenika u Hrvatskoj. Ćirilo-metodska liturgija postaje tradicija u Hrvata, a pismo glagoljica kroz jedan duži period prevladava i u hrvatskoj književnosti. U tome je svojom razboritošću veliku ulogu odigrao papa Ivan VIII. (872.-882.) koji je imao razumijevanja za hrvatski crkveni jezik. Svojom svetošću sveta braća Ćiril i Metod su u tom periodu postali zaštitnici Europe. Kulturni i vjerski prostor glagoljaštva našao je plodno tlo pa će se moći stvoriti tisućljetna tradicija u kojoj su glagoljaši njegovali hrvatsku riječ, propovijedali hrvatskim jezikom i besplatno poučavali siromašnu hrvatsku mladež, a u sklopu toga mogu se nazreti i važnije pretpostavke o podrijetlu glagoljice. U takvim se okolnostima definiraju i hijerarhijske posebnosti hrvatske crkvenosti, kao što je npr. *episcopus Chroatensis*. Unutarcrkvena netrpeljivost dovodi do ukidanja ninske biskupije. Hrvatska se crkva našla na tromeđi trostrukog izvora crkvenosti (Rim-Akvileja-Carigrad) pa će u tom slijedu, ponajviše zbog političkih zbivanja, doći do nestanka biskupa Hrvata i prenašanja crkvenog sjedišta iz južne u gornju Hrvatsku, odnosno do osnutka

zagrebačke biskupije. Svemu tom je prethodila vladavina i smrt kralja Zvonimira (1075.-1089.) i crkvena reforma pape Grgura VI. Taj je međuperiod ponajviše obilježen reformnim gibanjima na Zapadu i grgurovskom obnovom u Hrvatskoj te otvorenim sukobima između Rima i Carigrada u kojima se Hrvatska našla između dvaju središta. Zvonimirova zavjernica papi ujedno je rušenje i ograničenje hrvatskog suvereniteta. Posljedica će biti nestanak narodne dinastije i stvaranje unije s Ugarskom. Pola stoljeća prije toga unutar opće kršćanske Crkve dogodit će se konačni raskol, zvan Istočni (1054.), koji će kroz sva kasnija stoljeća imati kobne posljedice i za hrvatsku Crkvu. Unutar toga perioda dolazit će do pokušaja zbližavanja, doći će doduše i do nekih plodova firentinske unije, ali će za hrvatski narod ostati rak-rana pravoslavlje koje će ga stoljećima ugrožavati i prijetiti mu uništenjem narodnog bitka sve do današnjih dana. Nestankom vladara hrvatske narodne dinastije i crkveno se žarište hrvatske Crkve seli u gornju Hrvatsku. Novoosnovana zagrebačka biskupija, bez obzira što je bila osnovana iz političkih razloga u korist Ugarske, ipak postaje središte kulturnog i političkog života srednjovjekovne Hrvatske. Njezinim se osnutkom i ustrojstvom realizira ostvarenje težnje "hrvatskog biskupa". Posebno se ističe biskup Stjepan II. Babonić (1225.1247.) koji dovodi u Hrvatsku dominikance, franjevence i druge redovnike pomoću kojih će odigrati ogromnu ulogu u javnom životu Hrvatske. Dominikanci i franjevci će preuzeti ulogu koju su nekoć imali benediktinci. Istovremeno se pojavljuje i bosansko-humsko kršćanstvo srednjeg vijeka kao i bosanska biskupija. To je ujedno razdoblje križarskog pokreta u čemu je veliku ulogu imao papa Urban II. Unutar osam križarskih vojni hrvatski prostor postaje prelaznim stajalištem i političkom realizacijom pojedinih država, primjerice Venecije koja koristi IV. križarsku vojnu u svoje političke ciljeve razaranja i osvajanja Zadra 1202. Pojavom križarskih ratova javljaju se i u Hrvatskoj viteški redovi. Unutar društveno-gospodarskih odnosa u hrvatskom srednjovjekovlju Crkva ima istaknuto mjesto. Njezini su visoki dostojanstvenici ujedno i feudalc koji su u pojedinim momentima potpuno izjednačeni sa svjetovnjacima. Posebno se ističu u ubiranju desetine kao čisto crkvene karakteristike posjedništva. S druge strane obitelj, školstvo i znanost hrvatskog srednjovjekovlja također su pod okriljem Crkve.

Kako je Crkva postala ogromna feudalna ustanova, već na početku kasnog srednjeg vijeka (XII. i XIII. st.) javljaju se osporavatelji "u ime evanđelja". Tako se i kod Hrvata javljaju laička bratstva, koja papa reformator Inocent III. (1198.-1216.) pokušava ustrojiti i približiti redovničkom načinu života. Zoran primjer toga je svečano obećanje bosanskih krstjana 1203. da će imati svećenike koji će nedjeljom misiti, ispovijedati i održavati druga pravila bratstva. U tom periodu jača i širi se bosansko-humsko krstjanstvo koje je imalo za uzor prvotnu Kristovu zajednicu. U pogledu ustrojstva i načina propovijedanja Evanđelja ponešto je odstupalo od rimo-katoličkog, mada su vjerske istine poštovane, pa je doživjelo neutemeljene optužbe koje su kasnije imale dalekosežne negativne posljedice na hrvatsku Crkvu toga područja. Posljedice inkvizicije, mada ne u tolikoj mjeri kao u drugim katoličkim zemljama, osjetile su se i u Hrvatskoj. Osobito su je primjenjivali Mlečani u procesima protiv Hrvata. Međutim, tu duhovnu rastrojenost Crkve ispravljaju prosjački redovi koji svojom pojavom potvrđuju Kristovo obećanje da neće napustiti svoju zajednicu u najtežim trenucima. Prosjački redovi prihvaćaju siromaštvo

kao evandeoski ideal, ustanovljuju kršćansku solidarnost i jačaju vjerske i moralne kreposti unutar Crkve. U tome su i u Hrvata prednjačili dominikanci i franjevci po uzoru na svoje utemeljitelje, apostolskog Dominika i serafskog Franju. Odmah uz bok njima su kao unutrašnja vjerska i moralna snaga pavlini, pustinjaci sv. Augustina i drugi redovi. U pogledu organiziranja visokog školstva posebno se ističe biskup Kažotić koji ustrojava katedralnu školu u Zagrebu, čime ujedno postaje utemeljitelj visokog školstva u Hrvatskoj. S druge strane hrvatski intelektualci se školuju na mnogim europskim učilištima. U pogledu duhovnog života kasni srednji vijek hrvatske Crkve naglašava važnost sakramenata, opetuje tradiciju pobožnih narodnih vladara, uzoritost redovnika, klerika i svjetovnjaka, crkvena umjetnost je okrenuta Bogu, a dominikanci i franjevci nastoje približiti svome vremenu duh prvotne Crkve u čemu nalazi mjesta odanost Bogu i domovini. Hrvati uvelike doprinose izgradnji jedinstvene kršćanske ekumene. Nazočni su na općim saborima, njeguju duh crkvenog zajedništva (Stojkovićevo poimanje crkvenog jedinstva i hrvatski odnos prema Firentinskoj uniji 1439.), osnivaju Zavod sv. Jeronima u Rimu, Jamometić oživljava Baselski koncil, te imaju značajnu ulogu u crkvenim saborima. Hrvatska se ističe u osnivanju bratovština i posvećuje posebnu pozornost hodočašćima. Unutar eshatoloških razmišljanja osobito je nazočno razmišljanje o antikristu posljednjih dana, dok je najznačajniji plod literarnog stvaralaštva srednjovjekovna književnost.

Hrvatsko XVI. i XVII. stoljeće obilježeno je obranom vjere i nacije. Ali to je i period duhovnog ozračja hrvatskog kršćanstva pred osvit modernog vremena, a ujedno i pogibeljnost od nadirućeg polumjeseca. Hrvati katolici bivaju masovno fizički ubijani, iseljavani, pravoslavizirani i nasilno islamizirani. Njihov je pravni status unutar novostvorene osmanlijske države bez ikakvog stupnja. Ono što je ostalo katoličke vjere održavali su franjevci s istaknutim pojedincima mučenicima. Svaki katolik je u tom periodu svetac-mučenik, bilo da je poginuo ili spasio glavu od turskom mača. Pad Bosne (1463.) i Krbavska bitka (1493.) momenti su stradavanja katolika Hrvata koji se nikad više neće oporaviti. Zagrebačke biskupe zapada uloga obrane domovine. Krvareća Hrvatska postaje predziđe europskog kršćanstva, a Hrvati trajni prognanici i izbjeglice. U svom tom udesu hrvatskog življa papa dopušta 1495. dominikancima osnivanje generalnog studija u Zadru koji se slobodno može smatrati prvim veleučilištem Hrvata, iako je Zadar u to vrijeme pod Venecijom. Dubrovčanin Ivan Stojković potiče građane Dubrovnika da osnuju generalni studij ili sveučilište (1424.). To je ujedno doba pojave tiska u kojem kod Hrvata postoji veliko zanimanje za knjigu, a pojedine redovničke knjižnice spadaju među njaveće knjižnice Europe. Postoje i privatne zbirke i knjige zabranjenih autora. Osobito su nazočne Marulićeve ideje o europskom kršćanskom zajedništvu. U takvom stanju Hrvatsku zahvaća reformacija i katolička obnova (spisi reformacije, pojava protestanata, potridentinska obnova, isusovci, kapucini, umjetnost i katolička restauracija ili barok), pojava unijatske crkve i pravoslavlja (unionistički pokret, nasilno vraćanje u pravoslavlje, srpska pravoslavna Crkva i turska vlast, daljnja otomanska osvajanja hrvatskog prostora, organizacija pravoslavne Crkve na hrvatskom prostoru, međusobni odnosi, teologija kontroverze), te Crkva u odnosu na humanizam i hrvatski literarnu baštinu (humanizam i renesansa, pokušaj reformacije, književnost baroka).

Razdoblje XVIII. i XIX. stoljeća obilježeno je pečatom prosvjetiteljstva i narodnog preporoda Hrvata. U tome je Crkva imala veliki udio u rasponu od Draškovićeve sjemeništa (1578.) i Isusovačkog kolegija (1633.) po do modernog Zagrebačkog sveučilišta (1874.). Naime, to je vrijeme Pavlinskog studija u Lepoglavi, Isusovačke akademije i Teološkog fakulteta u Zagrebu, te njihovog ulaska u sastav hrvatskog Sveučilišta (1874.). U odnosu Hrvata prema prosvjetiteljstvu i jozefinizmu nazočni su momenti protuteže rimskom centralizmu, odnos Crkve i Monarhije, težnja za društvenim i duhovnim preporodom u trajnom poticaju za napretkom, odnosu Maksimilijana Vrhovca i slobodnih zidara, te potrebe cjelokupnog hrvatskog bića. Francuska revolucija ostavlja odjeka i na hrvatske zemlje, a iz svega navedenog kristaliziraju se dvije kohezivne komponente hrvatskog katolicizma (redovništvo i glagoljaštvo). Unutar ustrojstva Crkve u Hrvata u XVIII. i XIX. st. vrhunac je događanja postanak Zagreba metropolitanskim središtem (1852.). U odnosu Crkve Hrvata prema narodnom preporodu ističe se kulturno pregalaštvo Crkve, zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1787.-1827.) kao idejni začetnik preporoda, pravo Hrvatske na Dalmaciju, pozitivan odnos svećenstva prema preporodu, kolo mladih rodoljuba, "popi Arvati" i geslo da "po jeziku narodi vjekuju". Strossmayerovo biskupovanje obilježeno je željom da Hrvati gaje vjeru, istinu i slogu pri čemu taj biskup ističe geslo "za vjeru i dom". Taj je period obilježen Strossmayerovim srdačnim odnosom prema Zagrebu i zagrebačkim biskupima, stavom Crkve prema politici i radništvu, klera prema liberalizmu, te Strossmayerovim pozitivnim odnosima prema Srbima i pravoslavlju. Na polju hrvatskog literarnog stvaralaštva u doba prosvjetiteljstva i narodnog preporoda XVIII. i XIX. st. plodovi duhovnih odrednica jesu realizam i moderna.

Dvadeseto stoljeće, pak, Crkve u Hrvata označeno je prostorom za susret i dijalog. Početak je toga stoljeća obilježen hrvatskim katoličkim pokretom unutar kojega se ističe borba za kršćanske ideale, Mahnićev studentski pokret, Katolički seniorat, Hrvatski orlovski savez (HOS), djelovanje u uvjetima Šestosiječanjske diktature, Katoličkom akcijom i kristaliziranjem pomirljivih i nepopustljivih u katoličkom pokretu. U borbi za neotuđiva prava hrvatskog naroda ističe se pastoralni rad, te kulturno i političko djelovanje zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera (1914.-1937.). Njegova mladost i studij predznak su njegove budućnosti i uloge u svojstvu znanstvenika, publicista, političkog i javnog djelatnika, te vrhuncom svoga ustoličenja za zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog metropolitu. U međuratnom razdoblju hrvatski se katolicizam prezentira putem Crkve u Kraljevini SHS, "Žutom pokretu", Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi, pokušajima sklapanja konkordata između Rima i Beograda, novinstvu, književnosti, znanosti, liturgijskim i cecilijanskim pokretom, te odnosu Crkve i naroda. U navedenom je stoljeću Crkva u Hrvata suočena s totalitarizmom Drugog svjetskog rata i ostvarenjem narodnog vjekovnog sna stvaranja hrvatske samostalne države (NDH) koja se kao mlada država nije uspjela održati u vrtlogu munjevitih svjetskih političkih preokreta. U vrtlogu rata 1941.-1945. i osobito nakon njega hrvatska Crkva i hrvatski narod izgubit će mnoštvo svojih sinova i kćeri, među kojima i svoga crkvenog poglavara Alojzija Stepinca. Nakon 8. svibnja 1945. Crkva u Hrvata je vraćena u Dioklecijanovo doba koje je obilježeno krvavom kupelju mučeništva. Nakon toga slijedi kakav-takav *aggiornamento* u duhu razumijevanja, liturgijske obnove (1965.), katoličkog tiska, zanimanje za iseljništvo, ekumenizam i slično.

Nakon svega slijedi od 1990./91. agresivni rat srbočetničke armade u okrilju JNA, koja nekoliko godina hara i ruši crkve i crkvene ustanove širom hrvatskog prostora. S druge strane Hrvatska postaje samostalna država u koju 1994. dolazi papa Ivan Pavao II., taj sveti Poljak i za Crkvu u Hrvata. U ratu (1991.-1995.) hrvatska je Crkva, skupa s hrvatskim iseljeništvom, odigrala veoma pozitivnu ulogu za svoj napaćeni narod opravdavši svoje evandeosko poslanje. Konačno, Crkva se u Hrvata sada nalazi u hodu prema trećem tisućljeću u kojem će po svoj prilici porasti uloga i zančenje laičkih kršćana i pokreti kršćanskih i nekršćanskih sljedbi.

Prikazana je knjiga opskrbljena kronološkim pregledom hrvatske i svjetske povijesti, popisom papa, kazalom imena i pojmova, popisom karata, te slikama i ilustracijama.

Milko BRKOVIĆ

SPOMENICA LJUBE BOBANA

(*Spomenica Ljube Bobana /1933.-1994/,* Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 408 str.)

Nedugo poslije iznenadne smrti povjesničara akademika Ljube Bobana u jesen 1994. godine rodila se u Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu zamisao o *Spomenici Ljube Bobana* kojom se željelo odati priznanje jednom od osnivača i prvom predstojniku Zavoda (prije Instituta) za hrvatsku povijest. Stoga je u Zavodu ustanovljen urednički odbor (prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević, odgovorni urednik i prof. dr. sc. Ivo Goldstein i doc. dr. Marijan Matić, urednici) koji je pripremio a Zavod na dvogodišnjicu smrti Ljube Bobana u lipovnju 1996. godine izdao zbornik radova *Spomenica Ljube Bobana*.

Akademik Ljubo Boban rođen je 10. svibnja 1933. godine u Solinu. Osnovnu je školu polazio u rodnom mjestu. U Šibeniku je 1952. godine završio učiteljsku školu. Neko vrijeme bavio se učiteljevanjem, a 1959. godine diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Specijalizirao je suvremenu povijest u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Asistent na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu postao je u prosincu 1963. godine. Na istom je fakultetu doktorirao u travnju 1964. godine disertacijom "Sporazum Cvetković-Maćek". Iste godine izabran je za docenta, 1971. za izvanrednoga, a 1975. godine za redovitog profesora. U veljači 1971. izabran je za vršitelja dužnosti direktora, a u travnju 1972. godine za direktora Instituta za hrvatsku povijest. Bio je i direktor Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Za izvanrednog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1975., a za redovitog 1986. godine.

Bio je izvrstan poznavatelj hrvatske povijesti 20. stoljeća, kojom se najviše i bavio u svom znanstveno-nastavnom radu. Autor je više knjiga, brojnih članaka, osvrti i rasprava, enciklopedijskih jedinica, novinskih feljtona, namjenskih filmova, video kaseti itd. Sudjelovao je na raznim simpozijima i znanstvenim skupovima, držao javna predavanja u JAZU/HAZU i drugdje,